

Examen HAVO

2024

tijdvak 2
donderdag 20 juni
13.30 - 16.30 uur

economie

Dit examen bestaat uit 28 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 56 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1 Cashewnoten

Cashewnoten zijn een belangrijk exportproduct voor Tanzania en een belangrijke bron van inkomsten voor de vele cashewnotenboeren in dat land. De cashewnotenboeren bieden hun oogst aan op een veiling. De veilingklok laat een hoge startprijs zien. Daarna zakt de prijs per kilogram, totdat een koper akkoord is en de cashewnoten koopt voor de aangegeven prijs. Alle cashewnoten zijn van dezelfde soort en kwaliteit.

- 2p 1 Van welke marktform is sprake op de cashewnotenmarkt? Geef twee kenmerken van deze marktform.

Op de veiling is een gemiddelde marktprijs van 1.550 Tanzaniaanse shilling per kilogram tot stand gekomen. Volgens de boeren is deze marktprijs te laag om de productiekosten te dekken. Om de boeren te behoeden voor faillissement, kondigt de president van Tanzania een minimumprijs van 3.300 Tanzaniaanse shilling per kilogram aan. Het overschot dat als gevolg van de minimumprijs ontstaat, zal worden opgekocht door de overheid. De nieuwe marktsituatie is geschetst in bron 1.

De prijselasticiteit van het aanbod (E_a) is gedefinieerd als:

$$E_a = \frac{\% \text{ verandering aangeboden hoeveelheid}}{\% \text{ verandering prijs}}$$

Gebruik bron 1 en bovenstaande definitie van de prijselasticiteit van het aanbod.

- 2p 2 Leid de prijselasticiteit van het aanbod af uit het verloop van de aanbodlijn op de markt van cashewnoten.

Gebruik bron 1.

- 3p 3 Welk vlak geeft het geldbedrag weer van het overschot dat de overheid heeft opgekocht? Noteer de letters van de hoekpunten van het vlak en leg je keuze uit.

Bij het besluit om in te grijpen in de markt, heeft de overheid een afweging gemaakt tussen de belangen van verschillende groepen in de samenleving. Een econoom stelt dat twee groepen financieel nadeel ondervinden van de ingreep: de kopers van de cashewnoten en de burgers van het land.

- 2p 4 Leg met behulp van het begrip consumentensurplus uit dat de minimumprijs financieel nadelig is voor de kopers van cashewnoten.

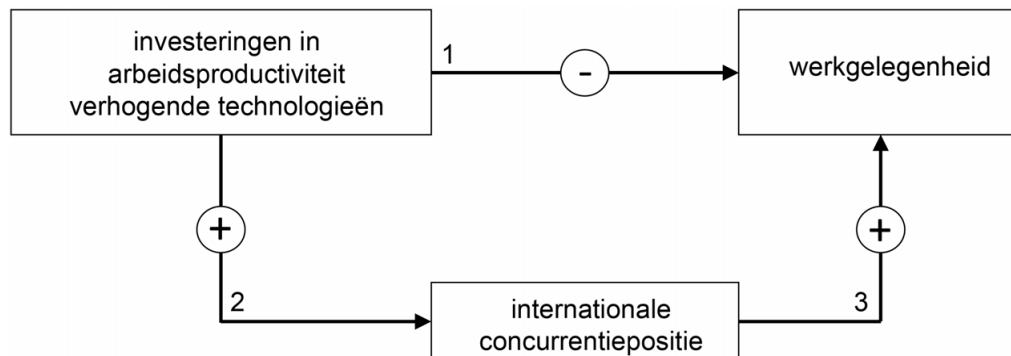
- 1p 5 Geef een reden waarom het opkoopprogramma financieel nadelig is voor de burgers van het land.

Een econoom stelt:

“Om te kunnen concurreren met andere landen waar cashewnoten worden geproduceerd, zijn economische structuurontwikkelingen nodig. Bijvoorbeeld investeringen in nieuwe technologieën die leiden tot een toename van de arbeidsproductiviteit. Op de korte-termijn kunnen deze investeringen leiden tot een vermindering van de werkgelegenheid op de cashewnotenmarkt, maar op de lange-termijn zijn ze noodzakelijk voor het herstel ervan.”

Het korte-termijn effect is in de figuur weergegeven door pijl 1.

Het lange-termijn effect is in de figuur weergegeven door pijl 2 en pijl 3.

Toelichting: een “-“ betekent een negatief verband, een “+” betekent een positief verband.

Gebruik pijl 1 uit de figuur.

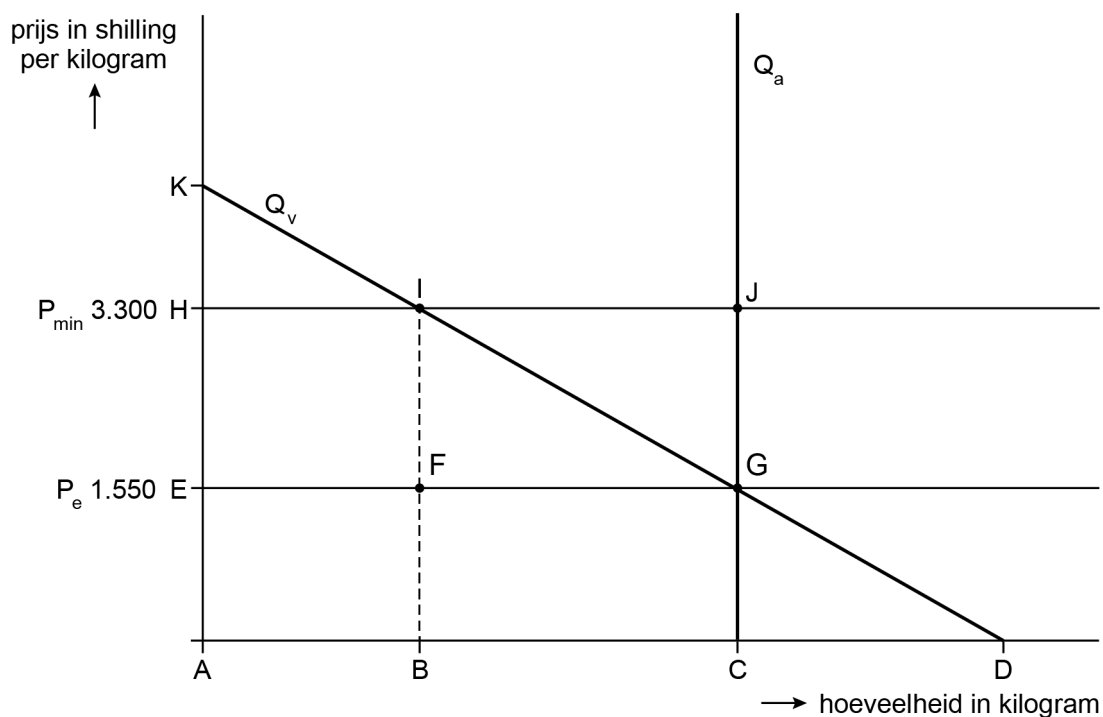
- 1p 6 Geef een argument voor het korte-termijn effect dat investeringen in arbeidsproductiviteit-verhogende technologieën kunnen leiden tot een vermindering van de werkgelegenheid.

Gebruik pijl 2 en 3 uit de figuur.

- 2p 7 Leg het lange-termijn effect uit dat investeringen in arbeidsproductiviteit-verhogende technologieën kunnen leiden tot een toename van werkgelegenheid.

Opgave 1 Cashewnoten

Bron 1 Vereenvoudigde weergave cashewnotenmarkt van Tanzania

- $P_{\min}$ minimumprijs per kilogram in Tanzaniaanse shilling
- P_e evenwichtsprijs per kilogram in Tanzaniaanse shilling
- Q_v gevraagde hoeveelheid cashewnoten in kilogram
- Q_a aangeboden hoeveelheid cashewnoten in kilogram

Opgave 2 Kiezen voor een tandarts

Uit een krant, januari 2024:

De overheid van een land wil meer marktwerking in de tandzorg. Vandaar dat er vanaf 1 januari 2024 nieuw beleid van kracht is, waarbij de aanbieders van tandzorg (tandartsen) zelf de tarieven voor hun diensten mogen bepalen. Tandartsen zijn voorstander van dit nieuwe beleid, omdat ze zich dan beter kunnen onderscheiden op kwaliteit. Voorheen werden de tarieven vastgesteld door de overheid. De overheid verwacht dat de marktwerking ertoe zal leiden dat vragers van tandzorg (patiënten) vaker gaan veranderen van tandarts. Er zijn in het land ongeveer 9.000 tandartsen werkzaam en dat is volgens de overheid voldoende om aan de vraag naar tandzorg te voldoen.

De markt voor tandzorg in dit land vertoont sinds 1 januari 2024 kenmerken van monopolistische concurrentie.

- 2p **8** Noem twee relevante kenmerken van de marktform monopolistische concurrentie en licht die toe aan de hand van het krantenbericht.

Enkele gezondheidseconomen reageren op het nieuwe beleid van de overheid en doen de volgende uitspraken:

- 1 “Marktwerking zal leiden tot lagere prijzen van tandzorg.”
- 2 “Als veel patiënten tegen de kosten van tandzorg zijn verzekerd, zal marktwerking niet leiden tot lagere prijzen.”
- 3 “De overheid zal erop moeten toezien dat tandartsen geen prijsafspraken met elkaar maken.”

- 2p **9** Leg uitspraak 1 uit.

- 2p **10** Leg uitspraak 2 uit.

- 2p **11** Noem twee gevolgen van prijsafspraken tussen tandartsen die nadelig zijn voor consumenten.

Denzel Martina is niet verzekerd tegen de kosten van tandzorg. Denzel bezoekt ieder half jaar het Mondmedisch Centrum in zijn woonplaats voor een gebitscontrole. Uit landelijke statistieken blijkt dat patiënten die één keer per halfjaar een gebitscontrole laten uitvoeren, gemiddeld een keer per vier jaar een vervolgbehandeling nodig hebben.

Per 1 januari 2024 verhoogt het Mondmedisch Centrum de tarieven, en daarom overweegt Denzel het volgende:

- Hij stapt over naar tandartspraktijk De Concurrent.
- Hij sluit een tandzorgverzekering af.

Denzel heeft een risiconeutrale houding ten opzichte van de kosten en verwacht geen verandering in zijn zorgconsumptie.

Denzel Martina maakt het volgende overzicht:

	gebitscontrole	vervolgbehandeling
oud tarief Mondmedisch Centrum	€ 24 per halfjaar	€ 50 per behandeling
nieuw tarief Mondmedisch Centrum	€ 28 per halfjaar	€ 60 per behandeling
tarief De Concurrent	€ 26 per halfjaar	€ 70 per behandeling
eigen risico tandzorgverzekering	geen eigen risico	€ 5 eigen risico per behandeling
premie tandzorgverzekering	€ 69 per jaar	

- 3p 12 Toon met een berekening aan welke keuze het best past bij de voorkeur van Denzel Martina.

Opgave 3 Studiekosten

De overheid van een land stimuleert de scholing van volwassenen. Daarom kent het land een regeling waarbij scholingskosten aftrekbaar zijn voor de inkomstenbelasting. Een voorwaarde voor belastingaftrek is dat de studie gericht moet zijn op een beroep en niet op een hobby.

- 2p 13 Leg uit dat de overheid met deze regeling ruilt over de tijd.

Niet alle opleidingstrajecten leiden tot een baan met voldoende inkomen. Bij het controleren van de voorwaarden voor scholingskostenafrek kan de overheid te maken krijgen met asymmetrische informatie.

- 2p 14 Leg uit dat asymmetrische informatie een financieel risico voor de overheid kan veroorzaken.

Een econoom stelt dat mensen in de hoogste inkomenscategorie meer gebruikmaken van de regeling dan mensen in de lagere inkomenscategorieën. Dit wordt versterkt doordat het land een progressief belastingstelsel kent met drie schijven, zie bron 1.

Gebruik bron 1 en bovenstaande tekst.

- 2p 15 Geef twee argumenten die de stelling van de econoom onderbouwen.

Denise heeft haar hbo-studie pedagogiek met succes afgerond en is inmiddels een aantal jaren werkzaam als leerlingbegeleider. Zij overweegt om volgend jaar in de avonduren te gaan studeren voor een universitaire master orthopedagogiek. Ze wil graag weten wat deze studie haar volgend jaar zou kosten.

De kosten voor de eenjarige master orthopedagogiek zijn:

- collegegeld: € 2.300
- studiematerialen: € 400

Denise mag de kosten boven de drempel van € 300 aftrekken. Ze heeft volgend jaar een bruto-inkomen van € 36.000. Zij heeft geen andere aftrekposten.

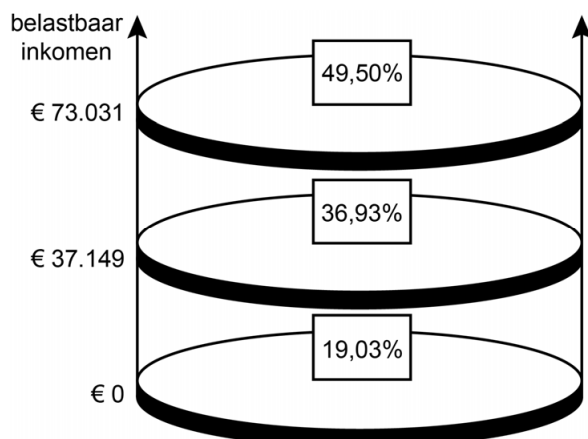
Gebruik bron 1.

- 2p 16 Bereken de netto-studiekosten van Denise.

Opgave 3 Studiekosten

Bron 1 Belastingstijven en de bijbehorende belastingtarieven

Opgave 4 Rente omlaag, maar dan?

Uit een krant:

De Europese Centrale Bank (ECB) heeft haar belangrijkste rentetarief verlaagd naar 0,05% per jaar. Dit rentebesluit is genomen om te voorkomen dat er deflatie ontstaat, als gevolg van de laagconjunctuur waarin de Europese economie zich bevindt. Verwacht wordt dat de renteverlaging zal doorwerken in andere rentetarieven. Dat kan tot gevolg hebben dat:

- spaarders zullen overstappen naar aandelen;
- particuliere bestedingen (consumptie en investeringen) toenemen;
- meer huurders een eigen woning gaan aanschaffen.

2p 17 Leg uit dat deflatie de laagconjunctuur versterkt.

Een econoom reageert op het krantenbericht met twee beweringen.

Bewering 1:

“Door de renteverlaging zullen in een laagconjunctuur de bedrijfsinvesteringen nauwelijks toenemen.”

Bewering 2:

“De afweging van huurders om nu al dan niet over te gaan tot koop van een eigen woning, is gebaseerd op veel meer factoren dan alleen de hoogte van het rentetarief. Ik heb een voorbeeld uitgewerkt (bron 1).”

2p 18 Leg bewering 1 uit.

Gebruik bewering 2 en bron 1.

3p 19 Laat met een berekening zien dat de jaarlijkse woonlast bij koop pas na drie jaar lager is dan bij huren. Bereken hiertoe de jaarlijkse woonlasten in het derde en vierde jaar.

Gebruik bewering 2 en bron 1.

1p 20 Noem een andere reden dan genoemd in bewering 2 en bron 1, die huurders kunnen betrekken in hun afweging om al dan niet een eigen woning te kopen.

Opgave 4 Rente omlaag, maar dan?

Bron 1 Uitgewerkt voorbeeld van de afweging: kopen of huren

Een huurder heeft de volgende verwachtingen voor de komende jaren:

- in het eerste jaar bedraagt de huur € 7.200;
- de huur stijgt jaarlijks op 1 januari met 4%;

- een vergelijkbare koopwoning kost € 240.000;
- de rente van een hypothecaire lening waarop niet wordt afgelost blijft 2% per jaar;
- de koopwoning wordt volledig gefinancierd met een hypothecaire lening;

- de extra kosten van een koopwoning ten opzichte van een huurwoning (onderhoud, etc.) worden de komende jaren geschat op € 250 per maand.

Opgave 5 Zorgen om morgen

Door een stijgende levensverwachting en minder geboorten verandert de samenstelling van de Nederlandse bevolking. Het Centraal Planbureau (CPB) analyseert de gevolgen hiervan voor de overheidsfinanciën en voor de solidariteit tussen generaties. Hiervoor kijkt het CPB naar het houdbaarheidssaldo.

Het houdbaarheidssaldo geeft aan of het huidige niveau van de overheidsvoorzieningen op lange termijn betaalbaar en houdbaar is, zonder dat de overheidsschuld oploopt of de belastinginkomsten moeten worden verhoogd.

Voorbeelden van gelijkblijvende overheidsvoorzieningen zijn:

- dat er in de toekomst voor elke leerling evenveel leraren zijn als nu,
- dat er voor elke oudere evenveel handen aan het bed zijn als nu,
- dat uitkeringen welvaartsvast zijn.

Als er een houdbaarheidstekort is, dan betekent dit dat de voorzieningen in de toekomst slechter betaalbaar zijn.

Het CPB constateert dat de leeftijdsopbouw van de bevolking verandert en dat het aantal 67-plussers als percentage van het aantal 20- tot 66-jarigen in de periode tot 2040 sterk zal stijgen (zie bron 1).

Gebruik bron 1.

- 2p **21** Leg uit dat het houdbaarheidssaldo kan verslechteren als gevolg van de ontwikkeling van de grijze druk.

Aan de andere kant verwacht het CPB dat het aanbod van arbeid binnen de groep van 20- tot 66-jarigen zal toenemen, doordat een groter deel van die groep besluit te gaan werken.

- 2p **22** Leg uit dat deze ontwikkeling zowel kan leiden tot hogere toekomstige overheidsinkomsten alsook tot lagere toekomstige overheidsuitgaven.

De recente verhoging van de pensioenleeftijd lost het houdbaarheidstekort gedeeltelijk op. Om de betaalbaarheid van overheidsvoorzieningen verder te verbeteren, stelt een econoom een aantal beleidsopties voor aan de Nederlandse regering:

- 1 Verhoog het tarief van alle belastingschijven in het progressieve belastingstelsel met 1 procentpunt.
- 2 Verlaag de uitkeringen, inclusief de AOW.

Een van de twee beleidsopties kan leiden tot een daling van het arbeidsaanbod.

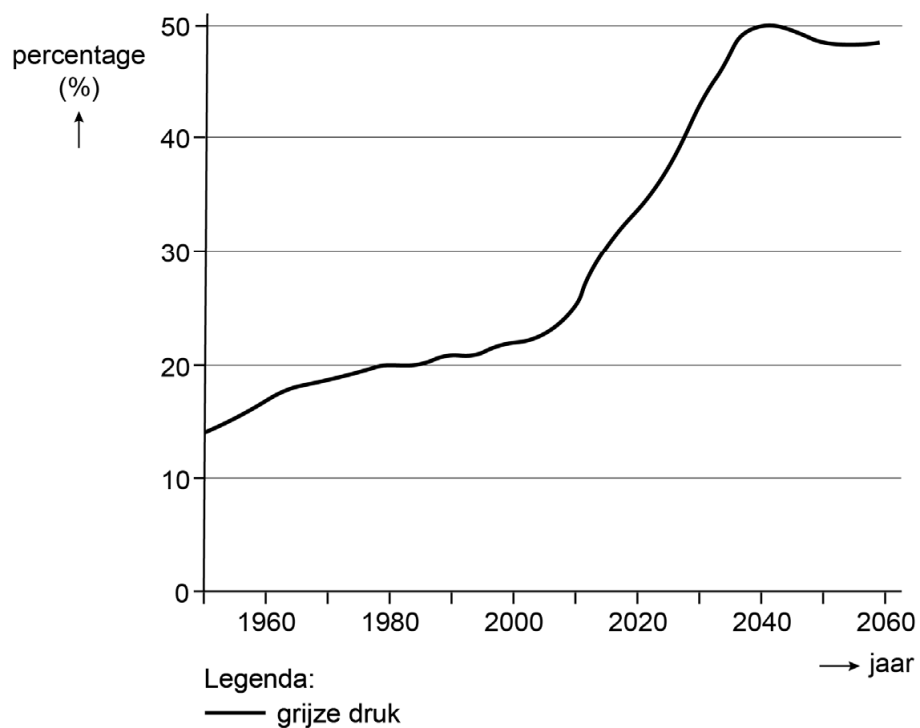
- 2p **23** Leg uit welke van de twee beleidsopties kan leiden tot een daling van het arbeidsaanbod.

Een van de twee beleidsopties leidt tot denivellering.

- 2p **24** Leg uit welke van de twee beleidsopties leidt tot denivellering.

Opgave 5 Zorgen om morgen

Bron 1 Grijsz druk

Grijze druk is gedefinieerd als het aantal 67-plussers als percentage van het aantal 20- tot 66-jarigen.

Opgave 6 Aanbesteding

De gemeente wil een nieuw gemeentehuis laten bouwen. Gezien de complexiteit van de bouw, wil de gemeente de opdracht aan twee aannemers (Bouwrijk en Schot in de Zaak) gunnen. De gemeente zal de totale aanneemsom betalen aan aannemer Bouwrijk. Vooraf stelt de gemeente de volgende voorwaarde: Bouwrijk stelt een verdeling van het bedrag voor. Vervolgens moet Schot in de Zaak besluiten om in te stemmen of te weigeren. Er is geen mogelijkheid voor onderhandelen, omdat de gemeente snel een antwoord verwacht. Bij weigering gaat de opdracht naar twee andere aannemers.

Aannemer Bouwrijk gaat voortvarend te werk en doet Schot in de Zaak een voorstel voor een verdeling van de totale aanneemsom.

De totale aanneemsom en de startkosten voor beide bedrijven zijn als volgt:

totale aanneemsom	startkosten Bouwrijk	startkosten Schot in de Zaak
€ 485.000	€ 12.500	€ 25.000

- 2p 25 Leg uit welk verdelingsvoorstel (uitgedrukt in hele euro's) aannemer Schot in de Zaak minimaal zal accepteren, als deze uitsluitend het eigenbelang op korte termijn nastreeft.

Er zijn voor de toekomst twee situaties mogelijk:

- a De twee aannemers zullen in de toekomst nooit meer met elkaar samenwerken.
- b De twee aannemers zullen in de toekomst vaker met elkaar samenwerken.

- 2p 26 Wordt het voorstel van Bouwrijk aan Schot in de Zaak in situatie b hoger of lager dan in situatie a? Leg je keuze uit.

Stel dat de twee aannemers bij hun strategie rekening houden met een sociale norm.

- 2p 27 Onderbouw met een voorbeeld welke invloed een sociale norm kan hebben op het gedrag van beide aannemers.

De aannemers hebben in hun startkosten de kosten van een aansprakelijkheidsverzekering meegenomen. De verzekeraar biedt de keuze tussen een hoog of een laag eigen risico.

- 2p 28 Geef twee redenen waarom een verzekeraar een lagere premie kan vragen bij een hoger eigen risico.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift.